

חכמת המעשה כמקור ליצירת ידע אמפירי

ענת זעירא

הקושי להפיק ידע על דרכי התערבות יעילות באמצעות מערכי מחקר מקובלים מחד גיסא, והפער המתמשך בין השדה לאקדמיה מאידך גיסא, הביאו להכרה גוברת בחכמת המעשה כמקור ליצירת ידע אמפירי בעבודה סוציאלית. מאמר זה מודגים כיצד ניתן להשתמש בחכמת המעשה של אנשי השדה ליצירת ידע אמפירי. בחלקו הראשון נסקרים כיוונים שונים במחקר הקליני שהביאו להכרה בחשיבותה של חכמת המעשה. בחלקו השני מוצג מחקר, שהפיק ידע אמפירי על תהליך ההתערבות שנוקטים עובדים סוציאליים כדי ללמוד על חכמת המעשה שלהם. המחקר בדק 69 עובדים סוציאליים, שטיפלו ב-141 פונים בשש מחלקות לשירותים חברתיים בישראל, בגישה להתערבות שיטתית ומתוכננת. במסגרת הצגת המחקר מתוארת בהרחבה השיטה להפקת נתונים המבוססים על חכמת המעשה של העובדים, וניתנות דוגמאות לממצאים המתייחסים לזיהוי קטגוריות משמעותיות של תוצאות, התערבויות ושימוש דיפרנציאלי בדרכי התערבות. בסיום, המאמר דן בהשלכות של השימוש בשיטה על המשך המחקר של תהליך ההתערבות הקלינית, וכן בתרומת הממצאים לאנשי השדה.

מבורא

מאמר זה מתאר מחקר המאפשר לחשוף את "חכמת המעשה" של עובדים סוציאליים, מתוך מעקב אחר דרכי ההתערבות שהם מתכוונים לנקוט כדי להשיג תוצאות שונות. המאמר מדווח על חלק ממחקר רחב יותר (זעירא, 1995), ומטרתו להציג את ההיבטים המתודולוגיים של תהליך חשיפת חכמת המעשה.

חכמת המעשה – תיאור והגדרה

מטרתה של התערבות מקצועית היא להביא לשינוי בהתנהגותו או במצבו של פונה, בין אם הוא יחיד, קבוצה או קהילה (Fischer, 1978). הנחה בסיסית של מקצוע

העבודה הסוציאלית היא, שעל העובדים תלה חובת אחריות ציבורית (accountability) כלפי הפונים וכלפי החברה שנתנה להם את המנדט לטפל באנשים. לכן, עליהם להראות את הקשר בין פעילותם המקצועית לבין השגת השינוי הרצוי לדעתם, הנעשה תוך ניצול יעיל של המשאבים (Bloom, Fischer & Orme, 1995). חלק ניכר מהעשייה של עובדים סוציאליים מבוסס על החלטות שהתקבלו בשלבים השונים של תהליך ההתערבות. החלטות אלו מבוססות על גוף הידע של המקצוע, המורכב משני מקורות עיקריים: הספרות הכתובה, שרובה עיונית, והניסיון והידע האישי של העובדים עצמם (Imre, 1984). מקורות אלו מזינים את תהליך בחירת דרכי ההתערבות של העובדים מחד גיסא, ומשמישים להמשך פיתוח מקורות הידע מאידך גיסא.

עובדים סוציאליים (כמו אנשי מקצועות אחרים) אינם משחזרים את פריטי הידע שהביאו אותם לקבל החלטה מסוימת, כדרך עבודה שגרתית. הם נשענים על קיצורי דרך קוגניטיביים או היוריסטיקות (DeRoos, 1990), היוצרים גוף ידע המכונה השכל הישר, אינטואיציה (Carew, 1987) או ידע נסתר (Imre, 1984). ידע מסוג זה ניתן למצוא במסגרות שירות שונות שבהן נהוגות שיטות התערבות שהתפתחו עם הזמן על בסיס הידע והניסיון המצטבר של העובדים, בין השאר בתהליכי ניסוי וטעייה (Nelsen, 1993). המושג חכמת המעשה (practice wisdom) משמש לתיאור גוף הידע הפרטי של כל איש מקצוע המבוסס על מקורות הידע השונים שלו, ומהווה שילוב ניסיונו האישי, תיאוריות רווחות, אמונות שונות לגבי גורמים המביאים להצלחה בטיפול ושל ממצאי מחקרים (Siporin, 1975). ברמת המקרו ניתן לצבור ולשלב את הניסיון והידע של עובדים רבים לכלל "תורה שבעל-פה" (Bloom, 1975).

גוף הידע הקרוי חכמת המעשה מצוי אצל העובדים הסוציאליים והוא מנחה אותם בתהליכי קבלת החלטות באופן סמוי. כדי לפתח ידע שיטתי ומבוקר על דרכי התערבות המצויים בפרקטיקה של המקצוע, מחברים שונים מצביעים על הצורך בתיאור פעילותם המקצועית של העובדים (למשל, ראה: Hartman, 1994; Gambrell, 1997). סיבות נוספות מעניקות לפיתוח ידע תיאורי על דרכי העבודה של עובדים סוציאליים חשיבות רבה. יש הטוענים, שזהו מקור חשוב לניסוח אינדוקטיבי של השערות בדבר הקשר שבין פעולות ההתערבות של העובדים לבין תוצאותיהן (Gendlin, 1986; Mahrer, 1988). אחרים סבורים, שיש להשתמש במקור ידע זה כדי להבהיר ולחדד סוגיות הקשורות בפילוסופיה של המדע ותהליכי בניית ידע מקצועי (Krill, 1990; Klein & Bloom, 1995; Goldstein, 1990).

במסגרת המחקר על הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית נראה, שחכמת המעשה יכולה לשמש מקור ובסיס לפיתוח ידע אמפירי בדבר דרכי התערבות מועילות. תמיכה לטענה זו ניתן למצוא בשכיחות גבוהה של דיווחי עובדים על שימוש בחכמת המעשה כמקור לבחירת דרכי התערבות (Mullen, 1983). הניסיון לחלץ ידע שמקורו

בפרקטיקה של העובדים הסוציאליים משתלב היטב בדיון הממושך סביב שימוש בשיטות כמותיות לעומת שימוש בשיטות איכותניות בפיתוח ידע מקצועי. מול המצדדים בבלעדיות של גישה זו או אחרת גובר בשנים האחרונות זרם התומכים בשילוב שיטות השאובות מהגישות השונות ובמציאת פתרונות יצירתיים לסוגיות מתודולוגיות הקשורות במחקרים על עבודת השדה. קליין ובלום (Klein & Bloom, 1995) מצביעים על כך, שחכמת המעשה יכולה לגשר בין הגישה הפוזיטיביסטית לגישה הפנומנולוגית. הם מסבירים זאת בכך, שחכמת המעשה מכילה הן מרכיבים כמותיים והן מרכיבים איכותניים, ובכך מאפשרת לקשר בין ידע אמפירי (שמקובל לחשוב עליו כעל כמותי) לבין התכנים של עבודת השדה (שנהוג לחשוב עליהם כמונחים איכותניים). כמו כן, לימוד מהניסיון של העובדים בדרכים חדשניות מרחיב את גוף הידע של המקצוע (Rosenfeld, Schon & Sykes, 1995). גם הקריאה לפיתוח שיטתי של הידע המצוי בחכמת המעשה איננה חדשה (Bloom, 1975), אך עדיין מעטים הם אלה הבוחרים להפוך נושא זה למוקד מחקרם (Scott, 1990).

כיוונים במחקר הקליני

פיתוח ידע אמפירי על דרכי התערבות מועילות שייך לתחום המחקר שמטרתו להעריך תוצאות התערבות. הדרך הנפוצה והמקובלת להערכת תוצאות התערבות היא באמצעות עקרונות הגישה הפוזיטיביסטית (המכונה לעתים הגישה הכמותית). לפי גישה זאת מנסחים השערות על בסיס תיאוריות או ממצאי מחקרים קודמים. ההנחה היא, שהערכת התוצאות תספק מידע על דרכי התערבות דיפרנציאליות. כלומר, המחקרים מחפשים תשובה לשאלה: מהי ההתערבות המתאימה להשגת תוצאה רצויה עם פונה מסוים שיש לו בעיה מסוימת?

כבר בשנות השבעים הוקדשו מאמצים מחקריים רבים לחיפוש מענה לשאלה זו. עם הקיצוץ השוטף בתקציבי הרווחה, באה דרישה גוברת מצד הממסד כלפי השירותים להוכחת היעילות והמועילות של ההתערבות החברתית. בעשור האחרון נחשף ידע על דרכי התערבות מועילות בספרות המקצועית, כמו למשל בספריהם של סליגמן (1990, Seligman), וקורקורן (1992, Corcoran), ובייסוד כתב-עת חדש (*Journal of Research on Social Work Practice*). פרסומים אלו ואחרים הביאו להגברת המודעות בדבר החשיבות של תיעוד והערכה שיטתיים של הנעשה בשדה. ועדיין, בראשית שנת אלפיים ולאחר יותר מחמישים שנות מחקר בעבודה סוציאלית, אין כיוון מחקר עיקרי העוסק בפיתוח ידע על דרכי התערבות יעילות. מורכבות תהליך

ההתערבות, סוגיות אתיות והקושי לזהות קשר סיבתי בין התערבויות שנקטות לבין תוצאות בטיפול הם חלק מהגורמים למצב הזה. כיווני המחקר העיקריים הם:

מערכי המחקר על הנבדק היחיד פותחו באמצע שנות השבעים (Hersen & Barlow, 1976), כדי לגשר בין המחקר לעבודת השדה ולאפשר מחקר אמפירי כחלק מתהליך העבודה השוטף. דוגמאות לעבודות מסוג זה ניתן למצוא בספרו של בנבנישתי (1993) ובמאמרו של מוסק וברדוד (1995). גישה זו דורשת מהמשתמשים בה מאמץ ניכר הן בזיהוי מרכיבי התהליך והן בתיעוד השוטף שלהם. בסך הכל מצביעה סקירת הספרות על מיעוט עבודות מחקר שנקטו בגישה זו (Thyer & Boynton-Thyer, 1992). כמו כן נראה, שעובדים רבים עדיין מהססים לשלב מתודה זו כחלק מתהליך ההתערבות השוטף (Blythe & Rodgers, 1993).

כיוון אחר נמצא במחקרי ההשוואה שרווחו בעיקר בשנות השמונים (Omer & Dar, 1992) כדי לבדוק אם גישות שונות להתערבות באותן בעיות מביאות לתוצאות שונות. דוגמה למחקר מסוג זה היא עבודתם של וילס, פייטלר וסניידר (Wills, 1987) (Faitler & Snyder, 1987), שעסקה בהשוואה בין הגישה ההתנהגותית לגישה הפסיכודינמית בטיפול בבעיות נישואין. במחקר השתמשו המטפלים בהנחיה צמודה ובתדריכים כתובים כדי לפקח במידת האפשר על ביצוע "נקי" של הגישות השונות ולהשוות ביניהן. ממצאי המחקר לא אפשרו ייחוס עליונות לשיטה אחת על פני השנייה. בכל מקום שבו נמצאו הבדלים, הם יוחסו להבדלים בין המטפלים, בין השאר כי המטפלים לא היו צמודים רק לתדריכים, אלא השתמשו בידע ובניסיון שלהם. בהקשר זה עולות שתי שאלות: הראשונה, שאלה מתודולוגית העוסקת בתרומתם של מחקרי השוואה לגוף הידע המקצועי, ובאופן כללי יותר למידת התוקף החיצוני של ממצאי מחקרים אלו. השנייה, מתייחסת ליכולת להפריד את הידע המצוי אצל המטפלים מהידע התיאורטי הנקי המיוחס לגישת התערבות מסוימת. מכאן, שתרומתם של מחקרי השוואה היתה בעיקר בחידוד הסוגיות העולות תוך כדי הניסיונות לפענח את תהליך ההתערבות הקלינית, ובפיתוח תדריכים מפורטים על שיטת ההתערבות (Lambert & Bergin, 1994).

כיוון מחקר אחר, שרווח אף הוא בשנות השמונים, התמקד בזיהוי יחידות קטנות בתוך התהליך הטיפולי וחיפוש אחרי המרכיבים הפעילים להשגת תוצאות מסוימות. דוגמאות למחקרים מסוג זה ניתן למצוא בעבודות של גרינברג (Greenberg, 1986) ורייס וגרינברג (Rice & Greenberg, 1984). לטענתם, גישה זו מאפשרת לעקוב אחרי תהליך השינוי החל אצל הפונה בכל אחת ממסגרות הניתוח, לפי המשמעות הקלינית שלה, ובכך להגדיל את הרלוונטיות שיש לממצאי מחקרים מבחינת הקשר בין התערבויות לתוצאות. קשיים מתודולוגיים ויישומיים מנעו את המשך פיתוח המחקר ברוח זו והביאו לחיפוש חלופות לכיוון המחקר הזה (Kirk, 1995).

בראשית שנות התשעים אנו עדים להכרה גוברת במגבלות של הגישות

הפחיטיביסטיות הרווחות. עם הצורך המתמשך בממצאי מחקרים שיהיו רלוונטיים לעובדי השדה, חוקרים רבים בוחרים לבצע מחקרים בשיטות איכותניות המבוססות על הגישה הפנומנולוגית (Sherman & Reid, 1994; Riessman, 1994) ולהרחיב את מקורות הידע. בנוסף למקורות המסורתיים, קרי תיאוריות וממצאי מחקרים קודמים, החוקרים פונים לזירה חדשה-ישנה: עבודת השדה וחכמת המעשה (Nelsen, 1993). הקושי ביישום ממצאי מחקרים איכותניים המבוססים על הגישה הפנומנולוגית הוא ביכולת לתרגם את הידע העיוני למיומנויות הניתנות לרפליקציה והעברה. מכאן חשיבותן של עבודות העוסקות בניסיון שיטתי לחשוף ידע שמקורו בעובדים הסוציאליים עצמם.

חשיבות חשיפת חכמת המעשה

היבט אחד של חשיפת הידע הטמון בחכמת המעשה נוגע לעושרו וליכולתו להקיף היבטים שונים של העשייה בשדה, למשל מגוון הפונים ודרכי ההתערבות. החשיפה של חכמת המעשה, על אף שאינה נעשית בתהליכי דגימה הסתברותיים, מתייחסת למגוון רחב של דרכי פעולה עם פונים שונים, המייצגים קשת רחבה של העשייה היומיומית של העובדים הסוציאליים. לימוד המבוסס על חכמת המעשה, בניגוד לדרכים אחרות המבקשות לדלות מידע מעובדים על דרכי עבודתם, נותן ביטוי למציאות שעמה מתמודדים העובדים ולא־פיונים שהם ייחודיים לפונים שאיתם הם עובדים. מחקרים שעניינם חשיפת חכמת המעשה אינם מתבצעים בתנאי מעבדה (כמו במערכים מסוימים), אלא בתנאי שדה, והם משקפים שיקולים שיש לעובדים בזמן אמת (זעירא, 1995).

היבט נוסף של חשיפה שיטתית של חכמת המעשה מתייחס ללימוד מהניסיון (מהצלחות כמו גם מכישלונות). אין להתעלם מכך שלעובדים הסוציאליים יש הצלחות רבות עם הפונים, גם אם אלה אינן מתועדות באופן המאפשר רפליקציה (לדוגמה, ראה: רוזנפלד, 1997). החלטות שוטפות הנוגעות לבחירת תכנית התערבות, שינוי התערבות או סיומה הן פעולות הנעשות בדרך שגרה, והן ואינן מתועדות בצורה שיטתית. המידע והתהליך שהביאו לקבלת ההחלטה המסוימת אבד, אולם ההצלחה מעידה על כך שהבחירה או ההחלטה היו הולמים (Schon, 1983). דרכי התערבות, שזוהו, נוסחו ותועדו על סמך הניסיון והידע של העובדים עצמם ולאחר יישומן נמצאו מועילות, הופכות לידע זמין היכול לשמש את העובדים ללא צורך מתמיד בחיפושים אחריו, ומהוות נכס לגוף הידע המקצועי החל ברמת העובד היחיד וכלה ברמת השירות.

לבסוף, מקורה של תשומת הלב הגוברת סביב חכמת המעשה היא בפוטנציאל הגלום בידע זה למטרות מחקר (Klein & Bloom, 1995). ניתן לומר, שחכמת המעשה מייצגת מודלים של פתרון בעיות של עובדים סוציאליים, הווה אומר, כיצד מתכוונים העובדים לפעול עם פונים ספציפיים שבטיפולם (Nelsen, 1993; Bloom, 1975). מודלים כאלה מכילים את סדר האירועים בתהליך ההתערבות, והם מובילים לבניית השערות שמשקפות את הפתרונות של העובדים לבעיות הפונים (Bloom, Fischer & Orme, 1995). לפיכך, זיהוי ותיעוד המודלים הללו מהווה פוטנציאל לשימוש בהם כמקור לניסוח השערות ולבדיקתן במחקרים מבוקרים. ניסוח ובדיקה של השערות כאלה יהיו רלוונטיים יותר לעובדי השדה, והם עשויים לתרום לצמצום הפער והנתק בין האקדמיה לשדה (Klein & Bloom, 1995).

הפיכת הידע החבוי בחכמת המעשה לידע זמין

איסוף מידע מהפרקטיקה הישירה מתייחס לפעילות של עובדים עם פונים. כדי לחשוף ידע החבוי בתבונת המקצוע, יש לתאר תחילה את הפעולות, את המחשבות, את השיקולים ואת ההנמקות שהעובדים מפעילים כחלק מתהליך העבודה השוטף שלהם ומהווים את אבני היסוד לידע זה. ניתן לאסוף מידע על הפרקטיקה הישירה בשלוש דרכים: תצפית, ריאיון ושאלון למילוי עצמי. לכל אחת מהדרכים יתרונות וחסרונות בהתאם למטרת המחקר המסוים (Grinnell, 1997; Reid & Smith, 1989; Neuman, 1995).

תצפית היא אמצעי לאיסוף מידע באמצעות התבוננות בתופעה מסוימת ודיווח עליה. יש כמה סוגי תצפיות הנעים על הרצף בין תצפית משתתפת לבין תצפית טהורה, והם נבדלים זה מזה בהתאם למידת מעורבות הצופה במושא התצפית (Reid & Smith, 1989). היתרונות של דרך זו נובעים מהמגע הבלתי אמצעי שיש לצופה עם התופעה הנחקרת, אולם זהו גם המקור לחסרונותיה. כדי ליצור תנאים לתצפית מהימנה ותקפה צריך להשקיע משאבים רבים בהכשרת צופים מיומנים. חרף ההשקעה האינטנסיבית, בדרך כלל, המדגמים במחקרים הנשענים על תצפיות קטנים בגודלם.

דרך נוספת לאיסוף מידע ישיר על הפרקטיקה היא ריאיון הנערך על-ידי החוקר או אנשים אחרים שהוכשרו לכך. ריאיון יכול להיות פתוח לגמרי (למשל, ריאיון עומק) מובנה לחלוטין (למשל, סקר דעת קהל), או שילוב של שניהם (Reid & Smith, 1989). למרות הקשר הישיר בין החוקר לנבדק שיתרונו מתמקד בחדירה לפרטים החיוניים למטרת המחקר, זיהוי המרכיבים המושגיים השונים של תהליך ההתערבות בתוך

ריאיון מצריך פרשנות של הנתונים הגולמיים. פרשנות זו עלולה להטות את משמעותם המקורית של הנתונים (Streat, 1987). בנוסף, הזמן הרב המושקע הן בריאיון והן בניחות שלו מאפשר שימוש רק במדגמים קטנים. לבסוף, כמו בכל שיטה לאיסוף נתונים, יש להביא בחשבון את הקשר הנוצר בין המראיין למרואיין ואת השפעתו על הנתונים הנאספים.

מידע ישיר על הפרקטיקה ניתן לאסוף גם באמצעות יצירת גירוי לעובדים לדווח בעצמם על עבודתם, למשל באמצעות טופס, שאלון או תשובה להנחיות מפורטות (למשל ראה: ליבנה, 1986; O'Hare & Collins, 1997). לעומת תצפית או ריאיון, לגירוי כזה יש מבנה אחיד, קל יותר להגיע באמצעותו למדגם גדול יותר, והוא מאפשר מילוי אנונימי המצמצם במידה ניכרת את אפקט הרצייה החברתית (Streat, 1987). החיסרון של גירוי על-ידי שאלון סגור מתמקד בכך שהוא אינו מתייחס לעבודה הישירה של המטפלים עם פונים אמיתיים בזמן אמת. כדי להתגבר על חיסרון זה ניתן לפתח אילוף לדיווח, שהוא פתוח במהותו (כדי לאפשר לעובדים לתאר את המקרים הספציפיים שבטיפולם), אך מכיל מבנה אחיד מבחינה מושגית וטיפולית. לדוגמה, העובדת תכתוב במקום מסוים את הבעיות לטיפול, ובמקום אחר את סדר הקדימויות לטיפול בבעיות אלו, ואת דרכי ההתערבות שהיא נוקטת בהן לפתרון ובעיות. מערכת מושגים אחידה לתיאור תהליך ההתערבות מצמצמת את הצורך לפרש את כוונת העובדים באשר למרכיבים השונים של התהליך, אך עדיין מאפשרת לכל עובד להתבטא בשפתו החופשית (Rosen, 1993).

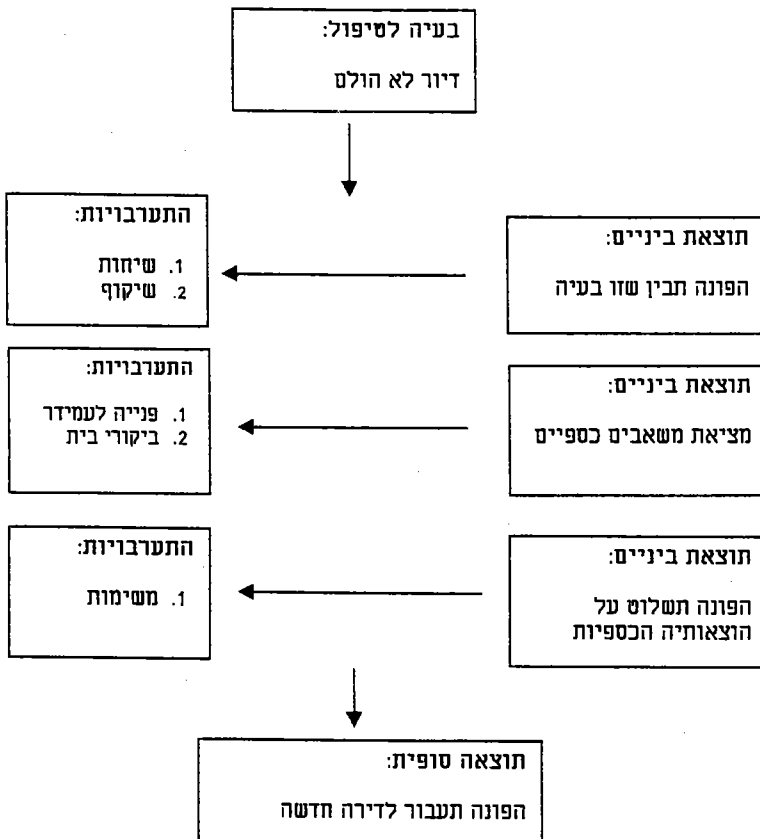
התערבות שיטתית ומתוכננת

כל תהליך התערבות מתחיל בזיהוי בעיות הפונה. לאחר מכן, נקבעים היעדים או מטרות הטיפול, ומהם נגזרות דרכי ההתערבות. הנחת היסוד של עבודה מקצועית היא שעובדים צריכים ויכולים לנמק כל אחד משלבי עבודתם. אחת המסגרות המושגיות המקובלות לתיאור העבודה הישירה ולתמיכה בעובדים בתהליך זה היא עבודה שיטתית ומתוכננת (Rosen, 1992, 1993, 1996; Rosen & Proctor, 1978, 1981). ההמשגה מתאימה ליישום בכל גישה תיאורטית להתערבות, והיא מהווה בסיס לתהליך מפורט המלווה במערך של טפסים המיועדים לשלבי הטיפול השונים (רוזן, אלדן, ברק, רוזניק ושפר, 1989). המסגרת המושגית מבוססת על שלושה מרכיבים עיקריים של תהליך ההתערבות ועל הקשרים ביניהם: (1) הפונה ובעיותיו; (2) התוצאות לקראתן חותרים העובדים; (3) הפעילויות שבהן נוקטים העובדים כדי להשיג את התוצאות. לפי המודל המושגי הזה, דרכי ההתערבות נבחרות כדי להשיג תוצאות

רצויות, בעוד שהתוצאות נגזרות מבעיות הפונה. רוזן (Rosen, 1993) מבחין בשלושה סוגי תוצאות על פי תפקידן בתהליך ההתערבות: תוצאות סופיות – השגתן מסמלת את השגת מטרות ההתערבות; תוצאות ביניים – מצבים אשר מאפשרים את המשך הטיפול ו/או יוצרים תנאים הנחוצים להפעלת טכניקות התערבות מסוימות; תוצאות אינסטרומנטליות – על בסיס תיאורטי או אמפירי מניחים שהשגתן תוליך לתוצאה נוספת ללא צורך בהמשך התערבותו של העובד.

בדרך-כלל ניתן להתייחס לתוצאות הסופיות כביטוי של מטרות הטיפול, ואילו תוצאות הביניים יהיו השלבים השונים המהווים רצף בדרך להשגת המטרות. החלק הארי של התוצאות, שלהשגתן פועלים עובדים סוציאליים, הן תוצאות ביניים (Nelsen, 1984). בתרשים 1 מתוארת דוגמה למרכיבים של תהליך ההתערבות עבור

תרשים 1: דוגמה לנתונים מתוך טופס תכנון ההתערבות

בעיה מסוימת של פוגה ספציפית. בתרשים נראה, שלבעיה שזוהתה אצל הפונה נקבעה תוצאה סופית אחת. כדי להשיג אותה ניסחה העובדת שלוש תוצאות ביניים, שיושגו, לפי העובדת, באמצעות ההתערבויות המפורטות לצדן. באופן זה מתקבל רצף המתייחס לשלבים השונים בטיפול בבעיה.

כל אחד מהשלבים של תכנון ההתערבות (זיהוי הבעיה, ניסוח התוצאות ובחירת ההתערבויות) מתייחס לשקילת חלופות ולבחירה ביניהן, באופן המציב לעובדים דרישה לפרוש את תהליך קבלת ההחלטות שלהם בצמתים עיקריים של תהליך ההתערבות (Rosen, 1993). לכן ניתן להניח שההנחיות והאילוצים שהם מסגרת העבודה השיטתית והמתוכננת עשויים לשמש כלי עזר לחשיפת המחשבות והמושגים של העובדים לגבי מה שהם מתכוונים לעשות (Rosen, 1992, 1993). מכאן, שאיסוף מידע על הפרקטיקה הישירה באמצעות יצירת תכנית טיפול שיטתית (המבוססת על המשגה אחידה) מאפשר למטפלים למפות את המסע הטיפולי ולחשוף אותו (Seligman, 1990), והוא מהווה צוהר אל חכמת המעשה של העובדים.

זיהוי אמפירי של דרכי התערבות שמקורן בחכמת המעשה

בחלק זה של המאמר יוצג מחקר שהפיק ידע אמפירי על תהליך ההתערבות שנוקטים עובדים סוציאליים ומקורו בחכמת המעשה שלהם. יוצגו עיקרי השיטה וכמה דוגמאות מהממצאים כדוגמה (אילוסטרציה) לדרך שבאמצעותה ניתן לזהות את הידע באופן אמפירי.

המחקר נערך במסגרת פרויקט שהתקיים בכמה מחלקות לשירותים חברתיים ברחבי הארץ, ומטרתו היתה ללמד עובדים סוציאליים להשתמש בכלים של עבודה שיטתית ומתוכננת (רוזן, אלדן, ברק, רוזניק ושפר, 1989). הפרויקט התבצע בשני שלבים: בשלב ראשון למדו כל העובדים שהשתתפו בפרויקט את המסגרת המושגית של עבודה שיטתית ומתוכננת. בשלב שני התבקשו העובדים ליישם במשך כחצי שנה את המודל על פונים חדשים שייגעו לטיפול. במהלך תקופת היישום החליפו הכלים של עבודה שיטתית ומתוכננת את התיעוד שהיה נהוג באותה עת במחלקות. שתי עובדות סוציאליות מטעם הפרויקט ליוו את העובדים בהדרכה ובייעוץ שוטף לגבי המרכיבים של המודל המושגי.

המדגם

בפרויקט השתתפו 69 עובדים סוציאליים משש מחלקות ברחבי הארץ שייצגו

פיזור גיאוגרפי (ערים גדולות לעומת קטנות) וסוגי אוכלוסייה שונים. העובדים תיארו תכניות התערבות מלאות עבור 141 פונים חדשים. מרבית העובדים היו נשים (93%). הגיל הממוצע של העובדים היה 34 (סטיית תקן 7.6). העובדת הצעירה ביותר היתה בת 24, והמבוגרת ביותר בת 54. בתחילת הפרויקט הוותק הממוצע של העובדים היה 6.5 שנים (סטיית תקן 5). העובד הוותיק ביותר היה בעל 24 שנות ותק 12 עובדות היו בעלות שנת ניסיון אחת. רוב העובדים היו בעלי השכלה אקדמית (84% בעלי תואר ראשון; 9% בעלי תואר שני). רוב העובדים (72%) הגדירו עצמם כעובדים סוציאליים כוללניים. שאר העובדים היו בתפקידים של עובדי נוער (7%), עובדי משפחה (9%), עובדי קשישים (8%) ופקידי סעד (4%). כחמישית מהעובדים (22%) הדריכו גם עובדים אחרים בנוסף לעבודתם הטיפולית הישירה. בממוצע כל עובד תיאר באמצעות הטפסים של הפרויקט שני פונים. בכל הלשכות יחד זוהו בממוצע כשלוש בעיות לכל פונה. טווח הבעיות נע בין בעיה אחת (אצל 12% מהפונים) לשמונה בעיות (אצל 3% מהפונים). מספר הבעיות השכיח לפונה היה ארבע (אצל 26% מהפונים), והחציון היה שלוש בעיות לפונה.

דרך הפקת הנתונים

הנתונים הגולמיים למחקר היו טופסי תכנון ההתערבות, כפי שמולאו על-ידי העובדים באופן סדיר לגבי מקרים שטופלו בתקופת יישום הפרויקט. בהקשר זה מתעוררת השאלה האם פעילות התכנון אכן משקפת את דרכי העבודה בפועל של העובדים? ההנחה היא שתכנון מצביע על כוונת התנהגות (Ajzen, 1991), והיא נתמכת בממצאים אמפיריים אשר הצביעו על דרגות שונות של התאמה בין מה שאנשים מתכוונים לעשות לבין הביצוע שלהם (Rosen & Mutschler, 1982; Ajzen & Fishbein, 1977). עיבוד הנתונים הגולמיים נעשה באמצעות ניתוח תוכן של טופסי התכנון, לפי הגישה של Grounded Theory המתייחסת לנתונים איכותניים (Strauss & Corbin, 1990). גישה זו פותחה כדי לקדם מחקרים שנעשים בגישה האיכותנית ונוטים להסקה אינדוקטיבית, והיא נמצאה מתאימה במיוחד למחקרים על הפרקטיקה של העבודה הסוציאלית (Sherman, 1994).

תהליך הפקת הנתונים התבסס על עיון מעמיק בנתונים הגולמיים תוך השוואה מתמדת בין יחידות שונות של הנתונים. בחינה מדוקדקת זו של הנתונים אפשרה לחוקר לזהות קטגוריות שונות של התופעה הנחקרת ולתת להן שמות. שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990) טוענים שלתהליך זה יש משמעות מושגית, מאחר שבמהלך מתן השמות לקטגוריות מתייחסים לתכונות (או מאפיינים) ולממדים שלהם. השלב הראשון של ניתוח התוכן הוא חלוקת הנתונים הגולמיים ליחידות מובחנות

בעלות משמעות (Miles & Huberman, 1984). בתרשים 1 מוצג רצף של תכנון טיפול בבעיה ספציפית של פונה. הרצף לפתרון הבעיה כולל את התוצאה הסופית, את שלוש תוצאות ביניים הדרושות לדעת העובדת כדי להשיג את התוצאה הסופית, ואת ההתערבויות שהעובדת ציינה שתשתמש בהן כדי להשיג כל אחת מתוצאות הביניים. על בסיס המסגרת המושגית הוגדרה יחידת ניתוח כתוצאת ביניים וכל ההתערבויות הקשורות אליה. לכן, בדוגמה המוצגת בתרשים 1 יש שלוש יחידות ניתוח, כמספר תוצאות הביניים.

בדרך זו חולקו הנתונים הגולמיים ל-1001 יחידות מובחנות שעליהן התבסס ניתוח הנתונים. בממוצע היו לכל פונה 7.1 תוצאות ביניים (סטיית תקן 4.2, החציון 6). תוצאת ביניים אחת היתה המינימום לפונה, ועשרים תוצאות ביניים היו המקסימום. יחידות הניתוח הוקלדו לגיליון נתונים אלקטרוני כדי שאפשר יהיה להתבונן בהם בצורה נוחה, לערוך מיפוי שלהם ולהפיק בצורה אוטומטית תדרשימות מתוך סך כל הנתונים.

השלב השני הוא זיהוי קטגוריות התוכן של תוצאות הביניים והבחנה בין קבוצות של התערבויות. גם זיהוי הקטגוריות של תוצאות הביניים נעוץ לפי עקרונות "הקידוד הפתוח" של שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990). עורכת המחקר ושופטת נוספת קראו קריאה ראשונית את תוצאות הביניים, כדי להכיר את תוכן התוצאות השונות. לאחר מכן זוהו קטגוריות של התוצאות בהתאם לתכנים השונים. בכל פעם שזוהתה קטגוריה חדשה, נבדקה מידת התאמתן של כל תוצאות הביניים לקטגוריה החדשה. כך נמשך התהליך עד שלא זוהו יותר קטגוריות חדשות. יש לציין, שתהליך המיון נשא אופי של דיון בין שתי השופטות, ולגבי כל מקרה הגיעו להסכמה מלאה ביניהן.

לוח 1 מציג את 13 הקטגוריות של תוצאות הביניים ואת שכיחותן במדגם. קטגוריות התוכן של תוצאות הביניים משקפות את ההמשגה של העובדים ביחס למצבים הרצויים שאליהם הם חותרים עם הפונים שלהם, והן מעידות על העושר ועל המורכבות של תהליך ההתערבות כפי שבאים לידי ביטוי בדיווחי העובדים. בולט במיוחד חלקן של הקטגוריות המכוונות לרמה האישית של הפונה. חמש הקטגוריות הראשונות, המכילות כ-65 אחוזים מכלל תוצאות הביניים, מתייחסות להיבטים שונים של שינוי הממוקד בפונה עצמו. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הגישות הרואות את מוקד העבודה הסוציאלית כפרט עצמו ובשינוי שלו, לעומת גישות אחרות המדגישות את הסביבה ואת השינויים בה (Monkham-McQuenn, 1991). דיון בקטגוריות השונות ובמשמעותן נמצא אצל זעירא ורוזן (Zeira & Rosen, 1999).

לוח 1: הקטגוריות של תוצאות הביניים ושכיחותן

הקטגוריות של התוצאות	N	%
1. שינוי התנהגותי, רגשי או קוגניטיבי במערכת הווגית או ההורית	183	18.3
2. שינוי אישיותי, רגשי או קוגניטיבי	165	16.5
3. הבטחה של סיפוק צרכים בסיסיים	127	12.7
4. יישום/ביצוע תהליך קבלת החלטה שנעשתה במסגרת הטיפול או אחריו	114	11.4
5. שילוב במסגרת	89	8.9
6. תוצאת עובד	73	7.3
7. קבלה והתמודדות עם משבר: מוות, מחלה, מוגבלות, פרידה וגירושין	67	6.7
8. יצירת קשר/חוויה	57	5.7
9. תוצאות סביבתיות	46	4.6
10. קבלת החלטה שיש לה השלכות על כל תחומי החיים של הפונה	38	3.8
11. מימוש פוטנציאל רגשי או קוגניטיבי	16	1.6
12. הפעלת סמכות על הפונה	14	1.4
13. מעקב	12	1.2
סך הכל	1001	100

מיון ההתערבויות

בנתונים הגולמיים של המחקר נמצאו 2,480 התייחסויות לדרכי התערבות. בממוצע היו 2.47 התערבויות (סטיית תקן 1.26) לכל תוצאת ביניים. הטווח נע בין 1–8 התערבויות לכל תוצאת ביניים, והמקרה השכיח היה 2 התערבויות לתוצאה. במגוון זה של 2,480 התייחסויות נמצאו 246 ביטויים מילוליים שונים, שבהם השתמשו כלל העובדים לתאר את דרכי ההתערבות שלהם.

בעבר נמצא, שלכל עובדת יש דרך ביטוי משלה לתאר את הפעולות שבהן היא מתכוונת לנקוט במהלך ההתערבות (Heron, 1990; Richey, Blythe & Berlin, 1987), וכי יש להבחין בין הניסוח המילולי של הביטוי לבין המשמעות הקלינית שלו (Northen, 1995). הן מסיבה זו והן בשל הצורך לצמצם את מספר הביטויים השונים ערכנו מיון ל-246 הביטויים המילוליים המקוריים כדי ליצור קטגוריות של התערבויות המובחנות זו מזו במשמעות הקלינית שלהן.

מיון ההתערבויות נערך בשלושה שלבים בלתי תלויים על-פי שלושה

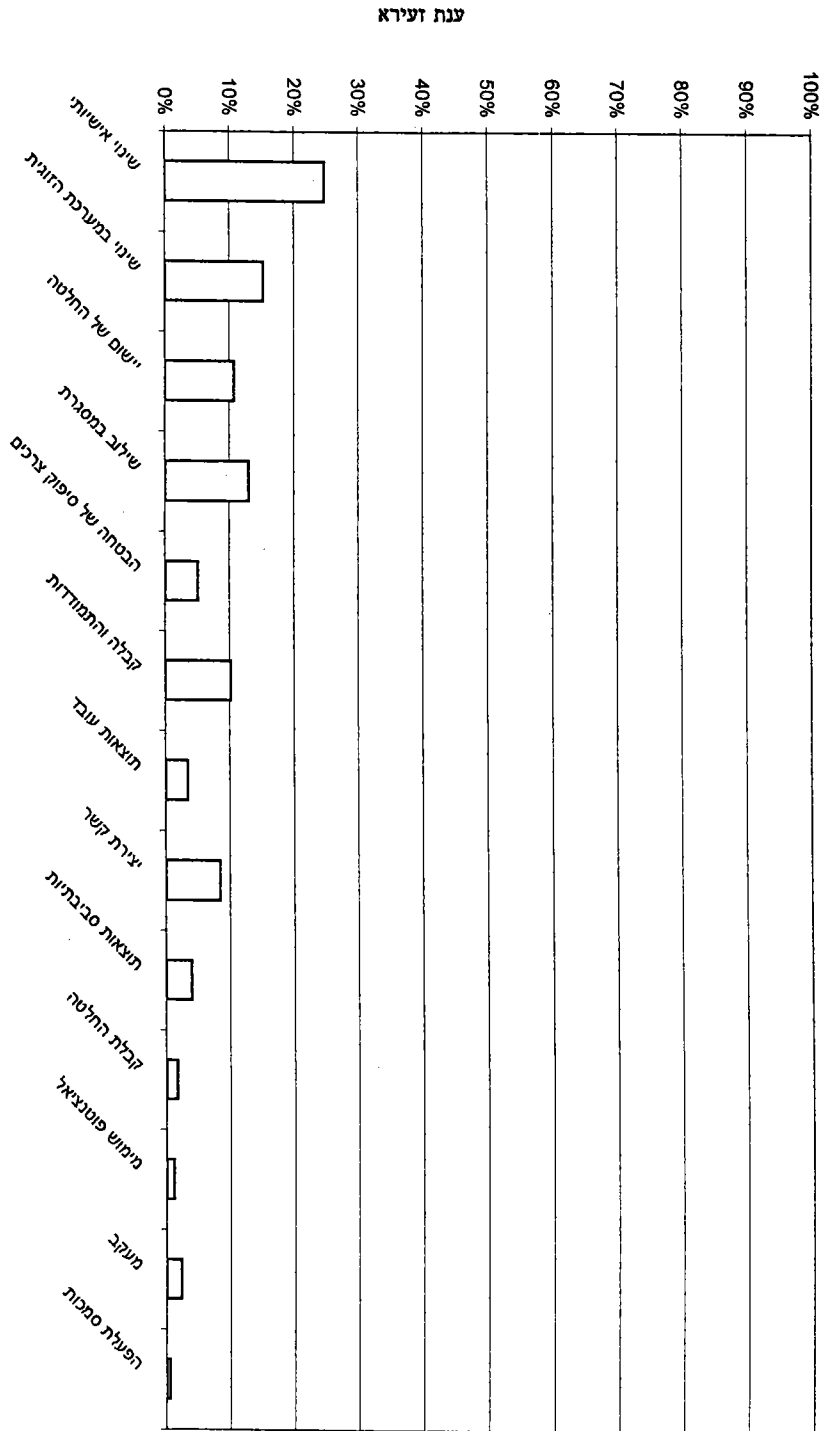
קריטריונים, כשבכל שלב הופעל קריטריון אחד בלבד ליצירת קטגוריות. שלבי המיון נערכו על-ידי שישה שופטים (בעלי ניסיון רב בפרקטיקה, בהוראה ובהדרכה בתחומים שונים של העבודה הסוציאלית), שחולקו לשלושה זוגות, זוג לכל שלב. קריטריון אחד התייחס לביטויים שיש ביניהם דמיון מילולי, למשל: זימון הפונה לפגישה, הזמנת הפונה לפגישה, ותיאום מועד לפגישה עם הפונה. ביטויים שנמצא ביניהם דמיון מילולי זוהו לפי קריטריון זה כשייכים לאותה קטגוריה. קריטריון שני היה זיהוי התערבויות על-פי פעולות שמשמעותן הקלינית דומה אך מושא ההתערבות היה שונה. למשל, הביטויים: הפעלת חוק נוער, הפעלת חוק סדרי דין לבדיקת הורות, והפעלת חוק אפוטרופסות זוהו כקטגוריה שמשמעותה הקלינית היא שימוש בסמכות לשם הפעלת חוק על הפונה. קריטריון שלישי היה רמת הספציפיות של ניסוח הביטוי אשר התייחס לפעולות הדומות במשמעותן הקלינית אך מנוסחות ברמת פירוט שונה. למשל, הביטויים לימוד כללי תקשורת, שימוש במיומנויות תקשורת, דיבור בלשון אני, והתנסות באסרטיביות זוהו כקטגוריה של לימוד כללי תקשורת ושימוש בהם. שיעורי ההסכמה בין כל זוג שופטים בכל אחד מהשלבים היו 85, 88 ו-91 אחוזים ($Kappa = 0.72, 0.78$ ו- 0.75 בהתאמה). תוצאת המיון היתה רשימה של 63 קבוצות שונות של ביטויי התערבות, המובחנות במשמעותן הקלינית.

מיפוי ההתערבויות ביחס לתוצאות

תיאור דרכי עבודתם של עובדים סוציאליים מבוסס, בין השאר, על דיון בשאלת השימוש הדיפרנציאלי בהתערבויות. במילים אחרות, עד כמה ניתן להבחין בשימוש שונה בהתערבויות שונות בהקשר לתוצאות טיפול שונות (Seligman, 1990). במחקר זה נבדקה שאלת השימוש הדיפרנציאלי בהתערבויות באמצעות מיפוי ההתערבויות ביחס לתוצאות הביניים. עבור כל אחת מקטגוריות ההתערבות שזוהו חושבה שכיחות הופעתה בכל אחת מהקטגוריות של תוצאות הביניים. מיפוי זה מאפשר לבחון אם יש שימוש דיפרנציאלי בהתערבויות בהתאם לסוג התוצאות שאותו הן מיועדות להשיג. להלן דוגמאות (ראה תרשימים 2-8) לכמה התערבויות שנמצאו במדגם ולשימוש שנעשה בכל אחת.

תרשים 2 מציג את ההתערבות 'חיזוק ותמיכה', שהיתה השכיחה ביותר במדגם והופיעה 178 פעמים (7.2%). בתרשים ניתן לראות שבהתערבות נעשה שימוש בכל 13 הקטגוריות של תוצאות הביניים, אם כי לא באופן שווה. הקטגוריות הכולטות בשכיחותן הן שינוי אישיותי (25%), שינוי במערכת הזוגית (15%), ושילוב במסגרת (13%). שכיחות השימוש בקטגוריות: קבלת החלטה, מימוש פוטנציאל והפעלת סמכות היתה נמוכה.

תרשימים 2 : חזיון המוקד (N = 178)

תרשים 3 מציג את ההתערבות 'שיחות לאיסוף מידע' שהופיעה 123 פעמים (5%) במדגם, ונעשה בה שימוש ב-12 מתוך 13 הקטגוריות של תוצאות הביניים. השימוש הרב ביותר היה להשגת תוצאות בקטגוריה של שינוי אישיותי (21%) ובקטגוריה של שינוי במערכת הזוגית (15%). שכיחות השימוש בשלוש קטגוריות: קבלת החלטה, מימוש פוטנציאל ומעקב היתה קטנה מ-3 אחוזים.

תרשים 4 מציג את התפלגות השימוש ב'משימות', שהופיעה 55 פעמים (2.2%) במדגם, בעשר קטגוריות של תוצאות ביניים. ניתן לראות, שלמעלה מ-70 אחוזים מהשימוש בהתערבות נעשה בשתי קטגוריות של תוצאות: שינוי במערכת הזוגית (46%) ושינוי אישיותי (27%). מידת השימוש בשאר הקטגוריות של התוצאות היתה 5 אחוזים או פחות.

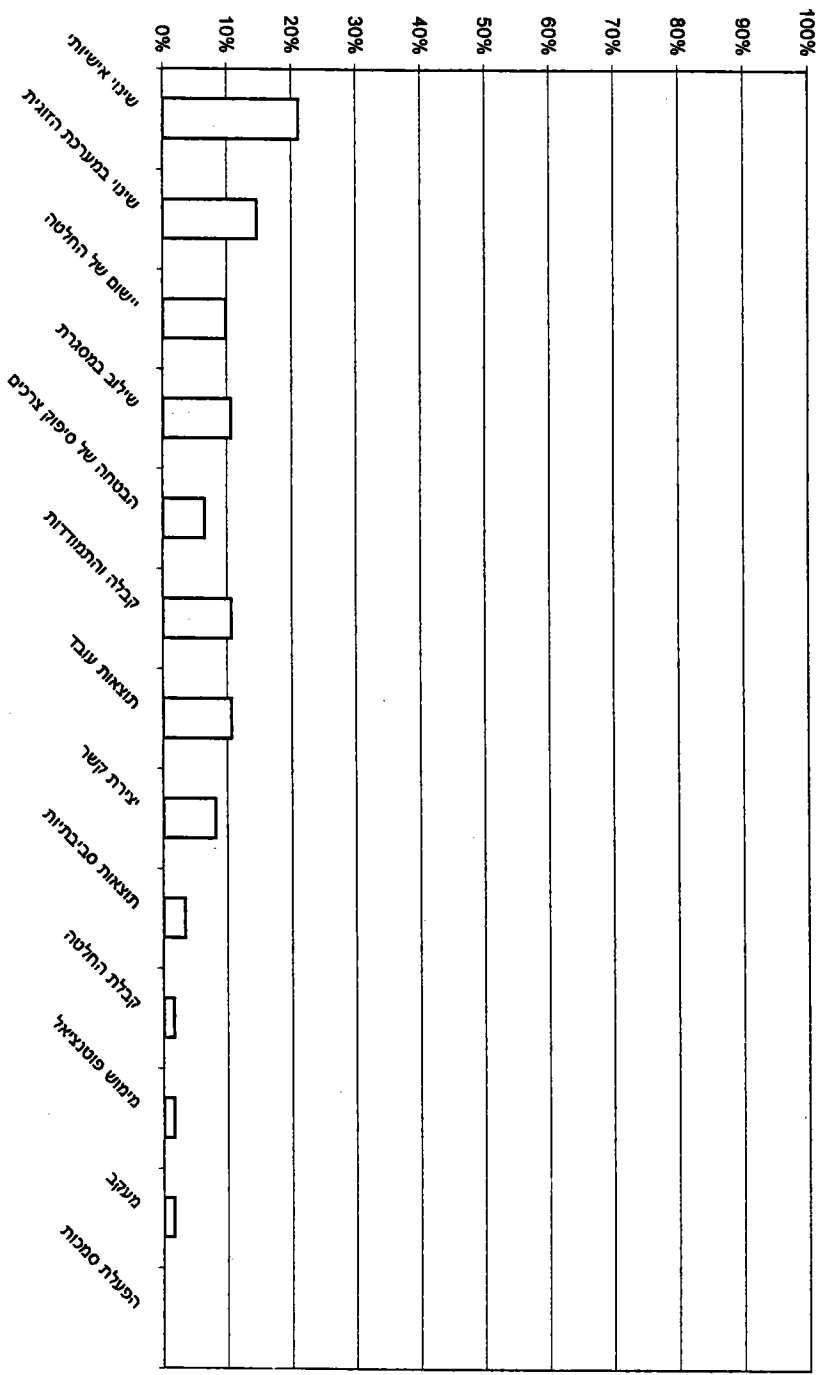
בתרשים 5 מוצגת התפלגות השימוש בהתערבות 'לימוד מיומנויות תקשורת ושימוש בהן' שהופיעה 60 פעמים (2.4%) במדגם, ושימשה להשגת חמישה סוגי תוצאות. נראה ש-80 אחוזים מהשימוש בהתערבות היה להשגת תוצאות של שינוי במערכת הזוגית, 10 אחוזים לתוצאות של שינוי אישיותי, ו-6 אחוזים לתוצאות של קבלה והתמודדות. בשני סוגי תוצאות: יצירת קשר וקבלת החלטה היתה שכיחות השימוש 2 אחוזים.

תרשים 6 מציג את התפלגות השימוש בהתערבות 'הסברה וייעוץ', שנמצאה 122 פעמים (4.2%) במדגם, על פני מרבית הסוגים השונים של תוצאות הביניים (12 מתוך 13). כפי שנראה בתרשים, השימוש בהתערבות זו בלט בכמה קטגוריות של תוצאות: שינוי אישיותי (20%), שילוב במסגרת (15%), הבטחה של סיפוק צרכים (15%) ויישום של החלטה (12%). שכיחות שימוש נמוכה התגלתה בקטגוריות מימוש פוטנציאל ומעקב.

בתרשים 7 מוצגת התערבות 'המחשה והזדהות', שהופיעה במדגם 80 פעמים (3.2%). בהתערבות זו נעשה שימוש להשגת שמונה סוגי תוצאות כשהבולטים במיוחד היו שינוי במערכת הזוגית (35%) ושינוי אישיותי (34%). בשלושה סוגי תוצאות: יישום החלטה, תוצאות עובד ושילוב במסגרת השכיחות היתה נמוכה.

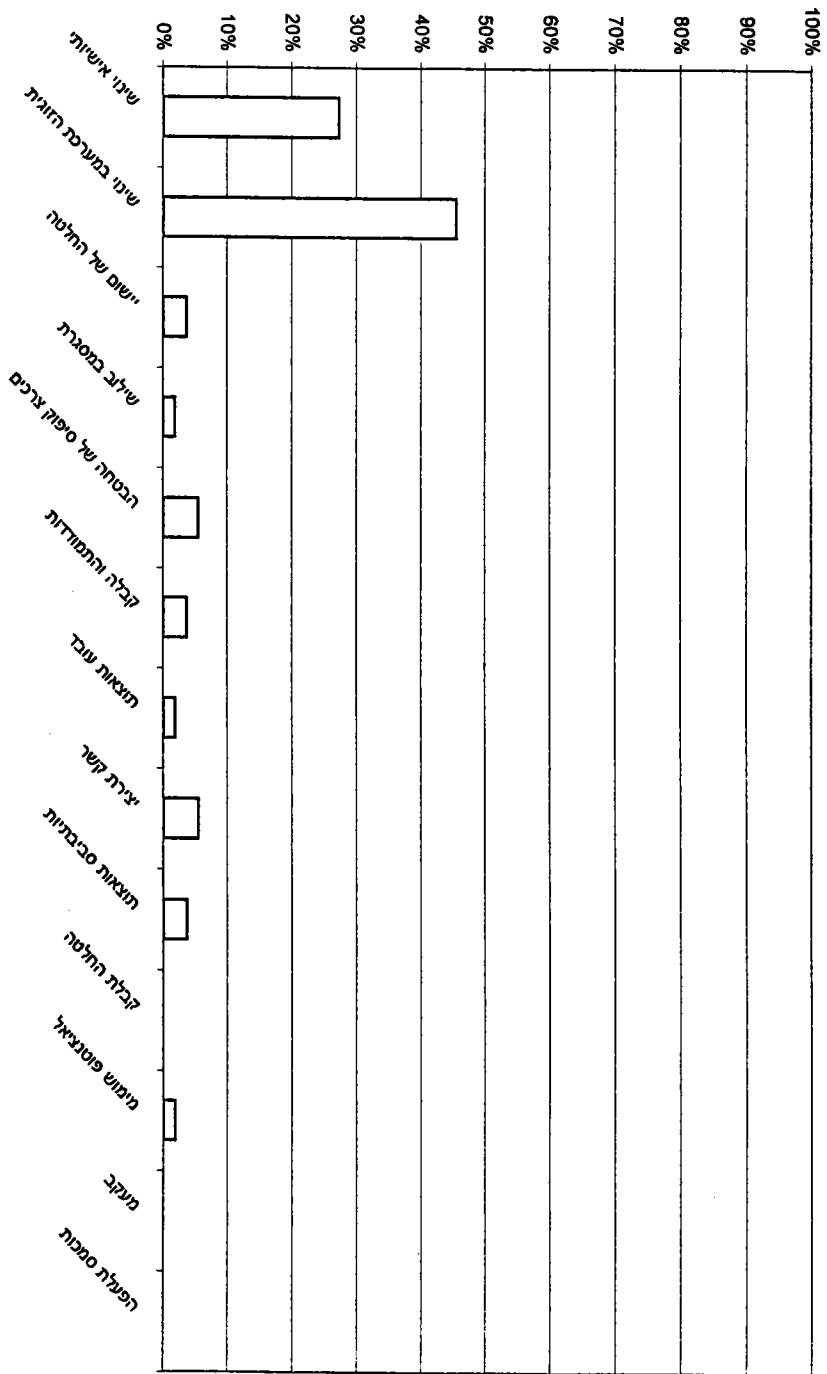
בתרשים 8 מוצגת התפלגות ההתערבות 'תיווך', שהופיעה במדגם 64 פעמים (2.6%). בהתערבות זו נעשה שימוש במרבית סוגי התוצאות (11 מתוך 13). השימוש הבולט ביותר היה להבטחה של סיפוק צרכים בסיסיים (38%), והשימוש המועט היה למימוש פוטנציאל ולמעקב.

ענת זעירא

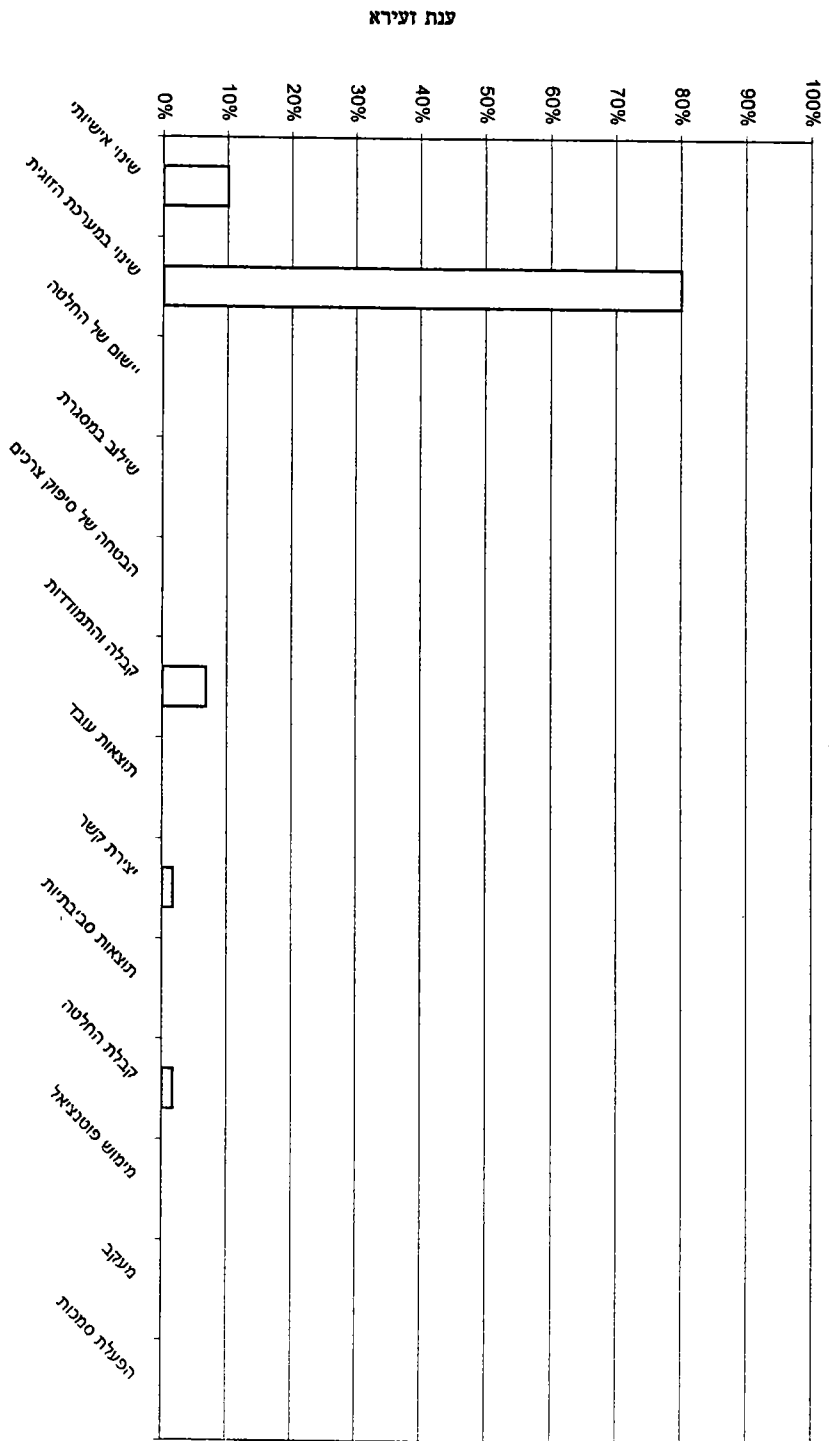
תוצאות 3: שידוח לאיטוף מידע (N = 123)

חכמת המעשה כמקור ליצירת ידע אמפירי

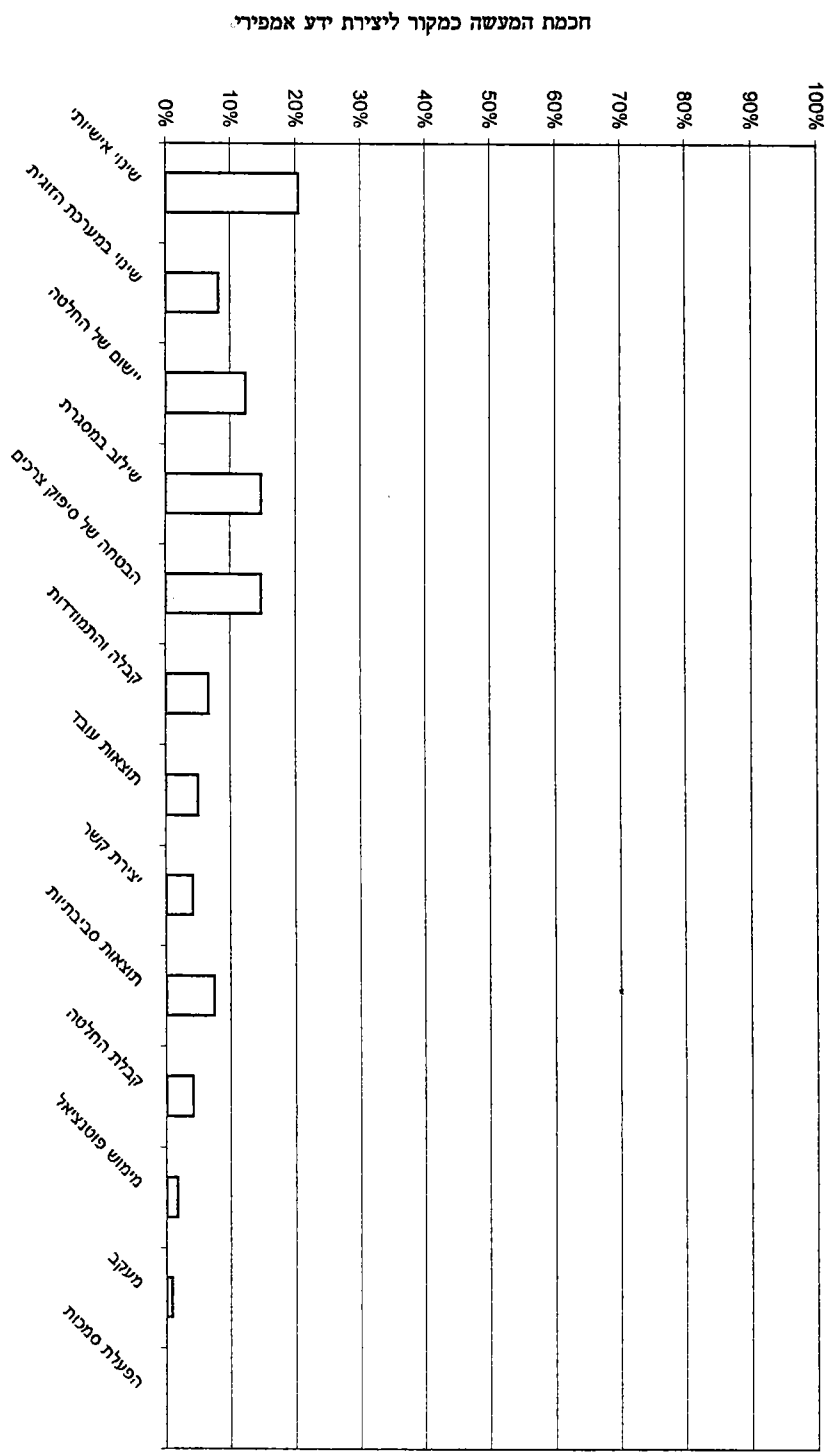

תרישים 4 : משימות (N = 55)

תרישים 5 : לימוד מיומנויות תקשורת ושימוש בהן (N = 60)

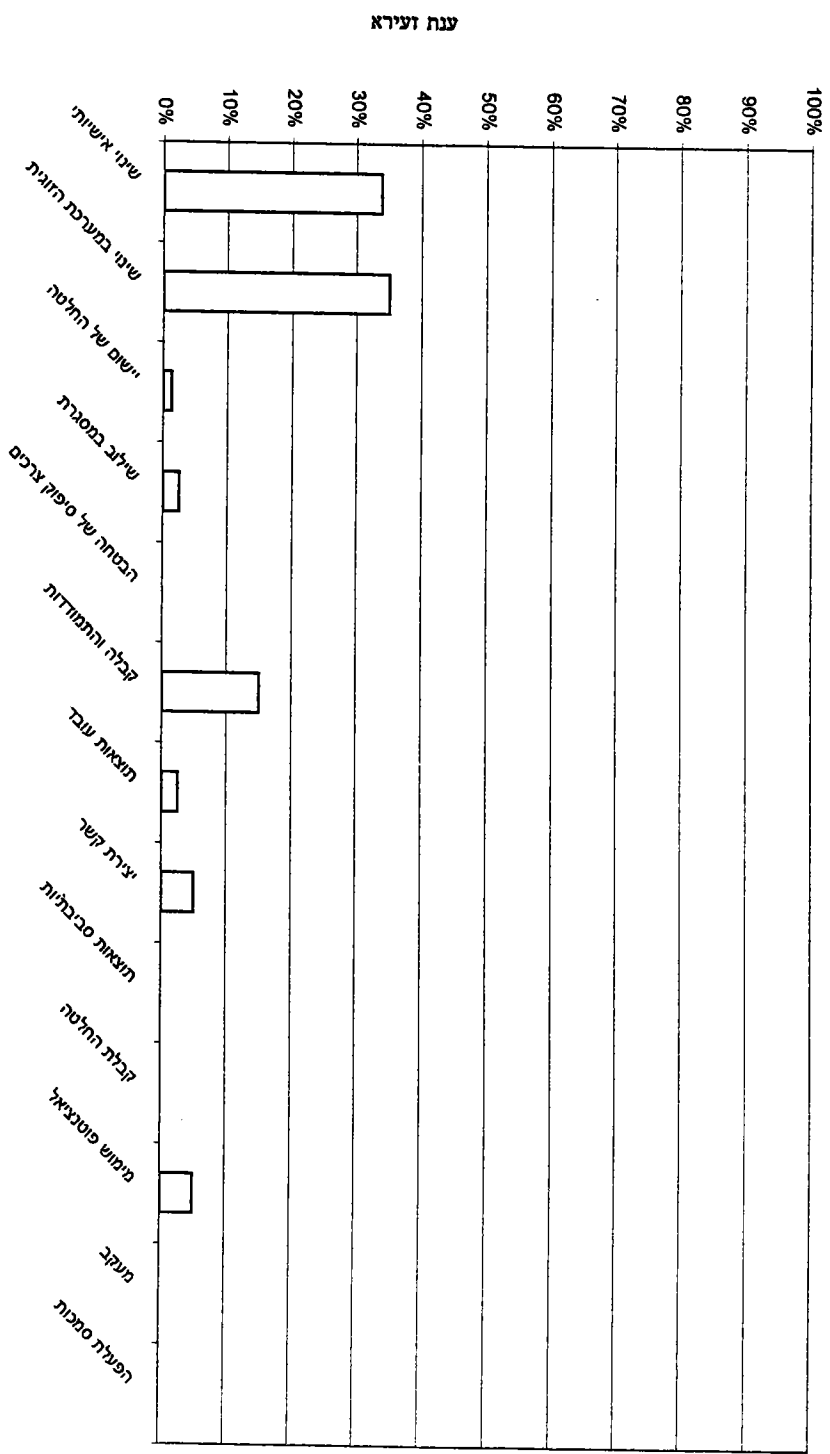

תוצאים 6 : תספודה וייעוץ (N = 122)

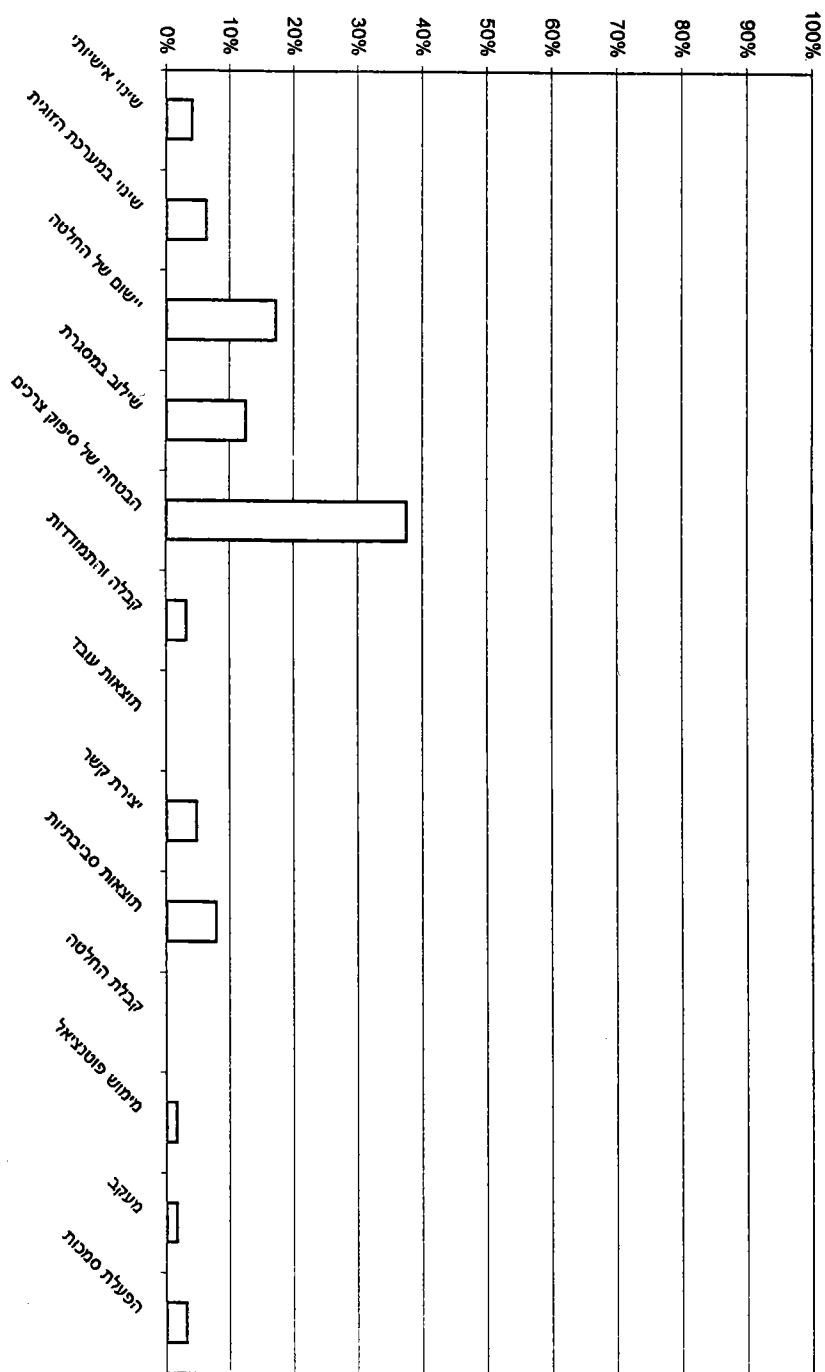

חכמת המעשה כמקור ליצירת ידע אמפירי

תרשים 7 : המחשה והזדהות (N = 80)

חכמת המעשה כמקור ליצירת ידע אמפירי

ממצאי המחקר לגבי מידת השימוש בהתערבויות על-פני סוגים שונים של תוצאות ביניים מצביעים על כך שיש שימוש דיפרנציאלי בהתערבות, והוא איננו נעשה בצורה מקרית. השימוש הדיפרנציאלי נראה על שני צירים. האחד, מידת הפיזור שיש להתערבות בסוגי התוצאות השונים, כלומר, בכמה סוגי תוצאות נעשה בה שימוש כלשהו, השני, מידת השימוש בהתערבות בסוג מסוים של תוצאה, הווה אומר האם נעשה בהתערבות שימוש רב או מועט בכל סוג של תוצאה. כמו כן הממצאים מצביעים על כך, שיש התערבויות המכוונות להשגת סוגי תוצאות רבים לעומת התערבויות אחרות שבהן השימוש ממוקד רק במעט סוגי תוצאות. מכאן, שיש התערבויות עם רמת דיפרנציאציה גבוהה יותר, כלומר עיקר השימוש בהתערבות הוא להשגת מספר מצומצם של סוגי תוצאות (לדוגמה, 'משימות' ו'לימוד מיומנויות תקשורת ושימוש בהן'). לעומתן יש התערבויות אחרות עם מידת דיפרנציאציה נמוכה יותר (לדוגמה, 'תמיכה' או 'הסברה וייעוץ'). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הספרות המקצועית העוסקת בהקניית מיומנויות של עבודה סוציאלית. למשל, ההתערבויות 'תמיכה' ו'הסברה' מופיעות כהתערבויות בסיסיות של המקצוע (Northen, 1995; Germain & Gitterman, 1980), בעוד ש'משימות' או 'הקניית מיומנויות תקשורת' הן התערבויות ספציפיות למצבים מסוימים (Reid & Epstein, 1972).

בשל אופיו הסמוי של הידע המצוי בחכמת המעשה של העובדים וחוסר הנגישות אליו, לא זוכה מקור ידע זה להתייחסות מחקרית מספיקה (Nelsen, 1993). תיאור התוצאות שאליהן חותרים עובדים סוציאליים וזיהוי ההתערבויות שבאמצעותן הם מבקשים להשיג תוצאות אלו, באמצעות הכלים של עבודה שיטתית ומתוכננת, מאפשרים לנו לפתוח צוהר לידע הרב הטמון בעובדים עצמם. ממצאי המחקר שתואר לעיל מצביעים על כך, שניתן לזהות, למשל, דרכי התערבות דיפרנציאליות באמצעות מיפוי ההתערבויות ביחס לתוצאות.

עם זאת, יש להעריך את ממצאי המחקר לאור המגבלות של שיטת המחקר: מידת התוקף החיצוני הנמוכה שלו, חוסר הוודאות לגבי מידת המיצוי של הקטגוריות השונות של התוצאות וההתערבויות. שאלת התוקף החיצוני במחקרי שדה מסוג זה נידונה בהרחבה אצל קירק ומילר (Kirk & Miller, 1986) שהציגו אותה כפשרה מקובלת. גם היכולת המוגבלת למצות את מגוון דרכי ההתערבות או סוגי התוצאות היא פשרה סבירה של מחקר שדה מהסוג המבקש לחשוף ידע באופן ראשוני. יש הטוענים (Gambrell, 1994; Cheetham, 1992) שבמחקרים החושפים ידע תיאורי יש חשיבות רבה יותר לעצם הפקת הידע לעומת הקפדה על היבטים מתודולוגיים. ניתן להניח, שמגבלות המחקר אינן גורעות מתרומתו העיקרית –

העברה מבוקרת של ידע המצוי אצל העובדים בצורה סמויה לרמה גלויה ומוצהרת. במחקר זה נעשה שימוש משולב בשיטות איכותניות וכמותיות, שהותאם במיוחד לנתוני המחקר. ממצאי המחקר מעידים על כך שיש תרומה רבה לשילוב מסוג זה מאחר שהוא תורם באופן משמעותי לתוצר המתקבל מהמחקר. לתרומה זו שני היבטים הקשורים זה בזה. האחד, היותם של ממצאים מסוג זה רלוונטיים יותר לעובדים סוציאליים מאחר שהם מתארים את עבודתם שלהם. השני, הוא יכולתו של ידע מסוג זה לשמש חומר גלם לניסוח השערות במחקרי הערכה. ברוח הגישה האקלקטית לעבודה סוציאלית, המצדדת בשילוב מרכיבים מגישות תיאורטיות שונות כדי לתת לפונה את השירות הטוב ביותר, נראה כי שילוב גישות מתודולוגיות שונות מניב פתרונות יצירתיים לקשיים המאפיינים מחקרים על תהליך ההתערבות. לבסוף, לממצאי המחקר עשויה להיות תרומה גם לפיתוח השערות שבדיקתן תהיה רלוונטית לאנשי השדה, כיוון שמקורן בחכמת המעשה של העובדים והן עוסקות בזיהוי דרכי התערבות המתאימות להשגת תוצאות רצויות. אולם, כדי להעמיד את ההשערות לבחינה אמפירית יש להמשיך לבחון את המשמעות הקלינית ואת המשמעות המושגית שלהן.

מקורות

- בנבישתי, ר. (1993). מערכות מידע בשירותי אנוש. ירושלים: מאגנס.
- זעירא, ע. (1995). זיהוי וניסוח עקרונות התערבותיים המבוססים על הניסיון וחכמת המעשה של עובדים סוציאליים בישראל. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- ליבנה, ש. (1986). תכנון התערבות מקצועית וקשרה לאיפיוני עובדים סוציאליים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- מוסק, ע. וברודוד לירון, ר. (1995). גישור בין מחקר ופרקטיקה, חברה ורווחה, ט"ז(1), 31-63.
- רוחן, א., אלדן, נ., ברק, ד., רוזניק ד. ושפר נ. (1989). עבודה סוציאלית שיטתית ומתוכננת. ירושלים: אלכא.
- רוזנפלד, י.מ. (1997). למידה מהצלחות – כיצד לעצב עבודה סוציאלית ההולמת את מיעדיה. חברה ורווחה, י"ז(4), 361-377.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84(5), 888-918.
- Bloom, M. (1975). *The paradox of helping*. New York: John Wiley & Sons.
- Bloom, M., Fischer, J. & Orme, J.G. (1995). *Evaluating practice: Guidelines for the accountable practitioner*. Boston: Allyn & Bacon.
- Blythe, B. & Rodgers, A.Y. (1993). Evaluating our own practice: Past, present and future trends. *Journal of Social Service Research*, 18(1/2), 101-119.
- Carew, R. (1987). The place of intuition in social work. *Australian Social Work*, 40(3), 5-9.

- Cheetham, J. (1992). Evaluating social work effectiveness. *Research on Social Work Practice, 2*(3), 265–287.
- Corcoran, K. (1992). *Structuring change*. Chicago: Lyceum Books.
- DeRoos, Y. (1990). The development of practice wisdom through human problem-solving process. *Social Service Review, 64*(2), 276–287.
- Fischer, J. (1978). *Effective casework practice: An eclectic approach*. New York: McGraw Hill.
- Gambrill, E. (1994). Social Work Research: Priorities and obstacles. *Research on Social Work Practice, 4*(3), 359–388.
- Gambrill, E. (1997). *Social work practice: A critical thinker's guide*. New York: Oxford University Press.
- Gendlin, E.T. (1986). What comes after traditional psychotherapy? *American Psychologist, 41*, 131–136.
- Germain, C. & Gitterman, A. (1980). *The life model of social work practice*. New York: Columbia University Press.
- Goldstein, J.H. (1990). The knowledge base of social work practice: Theory, wisdom, analogue, or art? *Families in Society, 71*(1), 32–43.
- Greenberg, L.S. (1986). Change process research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 51*, 4–9.
- Grinnell, R.M. (1997). *Social work research and evaluation*. Itasca, IL: Peacock.
- Hartman, A. (1994). Social work practice. In F.G. Reamer (Ed.), *The foundations of social work knowledge* (pp. 13–50). New York: Columbia University Press.
- Heron, J. (1990). *Helping the client*. London: Sage.
- Hersen, M. & Barlow, D. (1976). *Single-case experimental designs*. New York: Pergamon Press.
- Imre, R.W. (1984). The nature of knowledge in social work. *Social Work, 29*, 198–200.
- Klein, W. & Bloom, M. (1995). Practice wisdom. *Social Work, 40*(6), 799–804.
- Kirk, S.A. (1995). Qualitative methods: Editorial. *Social Work Research, 19*(1), 3–4.
- Kirk S.A. & Miller, M. (1986). *Reliability, validity and qualitative research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Krill, D. (1990). *Practice wisdom: A guide for helping professionals*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lambert, M.J. & Bergin, A.E. (1994). The effectiveness of psychotherapy. In A.E. Bergin & S.L. Garfield (Eds.), *Handbook of psychotherapy and behavior change* (4th edition) (pp. 143–189). New York: Wiley.
- Mahrer, A.R. (1988). Discovery-oriented psychotherapy research. *American Psychologist, 43*(9), 694–702.
- Miles, M.B. & Huberman, M. (1984). *Qualitative data analysis*. London: Sage.
- Monkham-McQueen, M. (1991). Outcome objectives in social work practice: Person and environment. *Social Work, 36*(3), 253–258.
- Mullen, E.J. (1983). Personal practice models. In A. Rosenblatt & D. Waldfoegel (Eds.), *Handbook of clinical social work* (pp. 623–649). San Francisco: Jossey-Bass.
- Nelsen, J. (1984). Intermediate treatment goals as variables in single-system research. *Social Work Research and Abstracts, 20*, 3–10.

- Nelsen, J. (1993). Testing practice wisdom: Another use for single-system research. *Journal of Social Service Research, 18*(1/2), 65–82.
- Neuman, L.H. (1995). *Social research methods*. Boston: Allyn & Bacon.
- Northen, H. (1995). *Clinical social work knowledge and skills*. New York: Columbia University Press.
- O'Hare T. & Collins, P. (1997). Development and validation of a scale for measuring social work practice skills. *Research on Social Work Practice, 7*(2), 228–238.
- Omer, H. & Dar, R. (1992). Changing trends in three decades of psychotherapy research. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 60*, 88–93.
- Reid, W.J. & Smith, A.D. (1989). *Research in social work*. New York: Columbia University Press.
- Rice, L.N. & Greenberg, L.S. (1984). The new research paradigm. In L.N. Rice & L.S. Greenberg (Eds.), *Patterns of change* (pp. 7–25). New York: Guilford Press.
- Richey, C.A., Blythe, B. & Berlin, S.B. (1987). Do social workers evaluate their practice? *Social Work Research & Abstracts, 23*(2), 14–20.
- Riessman, K. (1994). *Qualitative studies in social work research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rosen, A. (1992). Facilitating clinical decision making and evaluation. *Families in Society, 72*, 522–530.
- Rosen, A. (1993). Systematic planned practice. *Social Service Review, 67*, 84–100.
- Rosen, A. (1996). The scientific practitioner revisited: Some obstacles and prerequisites for fuller implementation in practice. *Social Work Research, 20*(2), 105–111.
- Rosen, A. & Mutschler, E. (1982). Correspondence between the planned and subsequent use of interventions in treatment. *Social Work Research & Abstracts, 18*(2), 28–34.
- Rosen, A. & Proctor, E.K. (1978). Specifying the treatment process: The basis for effectiveness research. *Journal of Social Service Research, 2*, 25–43.
- Rosen, A. & Proctor, E.K. (1981). Distinction between treatment outcomes and their implications for treatment evaluation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 49*, 418–425.
- Rosenfeld, J.M., Schon, D. & Sykes, I.J. (1995). *Out from under: Lessons from projects for inaptly served children and families*. Jerusalem: JDC–Brookdale Institute.
- Schon, D. (1983). *The reflective practitioner*. New York: Basic Books, Inc.
- Scott, D. (1990). Practice wisdom: The neglected store of practice research. *Social Work, 35*(6), 564–568.
- Seligman, L. (1990). *Selecting effective treatments*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sherman, S. (1994). Grounded theory methods: Applications and speculations. In S. Sherman & W.J. Reid (Eds.), *Qualitative research in social work* (pp. 152–160). New York: Columbia University Press.
- Sherman, S. & Reid, W.J. (1994). *Qualitative research in social work*. New York: Columbia University Press.
- Siporin, M. (1975). *Introduction to social work*. New York: Macmillan.
- Strauss A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.

- Streat, Y.Y. (1987). Case recording in children's protective services. *Social Casework*, 68(9), 530–553.
- Thyer, B. & Boynton-Thyer, K. (1992). Single-case research designs in social work practice: A bibliography. *Research on Social Work Practice*, 2(1), 99–116.
- Wills, R.S., Faltler, S. & Snyder, D.K. (1987). Distinctiveness of behavioral vs. insight-oriented marital therapy: An empirical analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(5), 685–690.
- Zeira, A. & Rosen, A. (1999). Intermediate outcomes pursued by practitioners: A qualitative analysis. *Social Work Research*, 23(2), 79–87.